

Rembrandt, de verwarde bruidegom*

Al heeft een kunstenaar zelden met zoveel tederheid een vrouw uitgebeeld als Rembrandt zijn Saskia tekende in zilverstift op perkament, toch komt het vooral door de combinatie van beeld en onderschrift dat het bescheiden schetsje geen beschouwer onberoerd kan laten. Het was onmiskenbaar een verliefde jongeman die de tekenstift hanteerde op die 8ste juni van 1633, toen hij zijn impressie van zijn 21-jarige uitverkorene voor zichzelf vastlegde – en gelukkig ook voor ons (afb. 1). Ruim een jaar later, op zondag 22 juni 1634, zou in Sint-Annaparochie in Friesland, de woonplaats van Saskia's oudere zus Hiske, zijn huwelijk met Saskia worden gesloten.¹ Daar in Friesland toen nog de oude, juliaanse kalender gold, viel de trouwdag volgens de Hollandse, gregoriaanse tijdrekening overigens tien dagen later, op zondag 2 juli.²

Algemeen wordt aangenomen dat Rembrandt het schetsje uit 1633 maakte toen hij in Friesland zou zijn geweest om met de voogd van zijn toekomstige bruid te spreken over het voorgenomen huwelijk.³ Het materiaal dat Rembrandt voor de tekening gebruikte, zou deze theorie ondersteunen, want het blaadje perkament zal deel zijn geweest van een 'tafelet' of 'tafelboekje', een schetsboekje voor onderweg.⁴ De zomerse strooien zonnehoed die Saskia draagt, zou eveneens onderstrepen dat het tekeningetje letterlijk *on the road* werd vervaardigd,⁵ al geeft de vorm van haar verdere kledij eigenlijk weinig zekerheid over zo'n interpretatie.

Rembrandts onderschrift bij het schetsje bevat evenwel enkele details die moeilijk zijn te duiden en die kunsthistorici al veel hoofdbrekens hebben gekost. Want waarom noemde Rembrandt Saskia al een jaar voor zijn huwelijk 'mijn huysvrouw'? Was dat in de zeventiende eeuw niet zoveel als 'mijn echtgenote'? Nog raadselachtiger is zijn opmerking dat hij de tekening maakte op 'den derden dach als wij getrouwt waeren'. Hoe valt dit alles te rijmen met de werkelijke datum van de trouwdag, en vooral dus met de datering van de tekening in 1633? Getrouwd werd er toch pas een jaar later?

Soms ligt de oplossing van een probleem zo voor de hand dat die gemakkelijk over het hoofd wordt gezien. Rembrandt heeft zich in zijn onderschrift bij de tekening in het jaar vergist. Waarin Rembrandt zich niet vergist kan hebben, was Saskia's leeftijd, want daar vinden geliefden elkaars leeftijd te belangrijk voor. Saskia werd gedoopt op zondag 2 augustus 1612 (12 augustus volgens de gregoriaanse kalender), zodat zij in juni 1633 20 jaar zou zijn geweest.⁶ Maar Rembrandt noteerde dat zij 'do [toen] 21 jaer was' en dat was haar leeftijd toen zij in juni 1634 huwde.⁷ De vergissing kan zijn veroorzaakt door Rembrandts onwennigheid met de juliaanse tijdrekening, waarin niet alleen de datum tien dagen verschilde, maar ook het nieuwe jaar pas eind maart begon.

Rembrandt van Rijn, *Portret van Saskia Uylenburgh*, 1634, zilverstift op perkament, 185 x 107 mm, Kupferstichkabinett, Sammlung der Zeichnungen und Druckgraphik, Staatliche Museen zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz. Foto: Jörg P. Anders. Het onderschrift luidt: 'dir is naer mijn huysvrou geconterfeyt / do sy 21 jaer oud was den derden / dach als wij getroudt waeren / den 8 Junijus / 1633'.

En volgens de zeventiende-eeuwse normen waren Rembrandt en Saskia in 1634 op de vermelde datum: 8 juni, inderdaad al getrouwd. Een huwelijk kon in de zeventiende eeuw pas worden voltrokken nadat het op drie achtereenvolgende zondagen was afgekondigd, meestal in de kerk of eventueel op het stadhuis.⁸ Het was echter vrij gebruikelijk dat op de zondag van het derde 'gebod' het huwelijk tevens werd bevestigd.⁹ Gerekend vanaf Rembrandts en Saskia's trouwdatum 22 juni – 2 juli dus volgens de gregoriaanse kalender – 1634, geeft dit twee mogelijkheden voor de data van de drie zondagen waarop hun huwelijk in de kerk van Sint-Annaparochie

werd afgekondigd. De meest waarschijnlijke hiervan is die waarbij de eerste afkondiging gebeurde op 8/18 juni, de tweede op 15/25 juni, terwijl op de zondag van de derde afkondiging ook de bevestiging van het huwelijk plaatsvond.¹⁰ Maar na 'het eerste gebod' – de eerste huwelijksafkondiging – was een paar feitelijk al in de echt verbonden. Bruid en bruidegom zelf konden, zo zij dit al wensten, niet meer op hun besluit terugkomen.¹¹

Daarom stond de eerste van de drie zondagse afkondigingen destijds voor velen gelijk aan de wettelijke huwelijksluiting.¹² Hoewel het grote huwelijksfeest pas werd gevierd op de dag van de bevestiging, was ook die eerste zondag feestelijk. 'Na 't sluyten van 't huwlyck op 't eerste ghebodt [even]als [op de dagen van] de volgende gheboden, en sullen geene Gasteryen of Maelteyden ghehouden werden, uytghesondert alleen van den Bruydegom, Bruydt ende Speelnoots, nevens de huysghenooten van wedersyden, op een boete als vooren', luidde artikel 2 van de Amsterdamse keur op bruiloften uit 1655, die paal en perk moest stellen aan de kostbare festiviteiten in de bruidstijd.¹³

Het moet in de zeventiende eeuw niet ongebruikelijk zijn geweest dat een paar al vanaf de dag van de eerste huwelijksafkondiging het bed deelde. Dit valt op te maken uit een brief die Constantijn Huygens op 2 maart 1627, kort voor zijn eigen trouwdag, schreef aan zijn voormalige en wat jaloerse vriendin Dorothea van Dorp, die blijkbaar (in een niet-bewaarde brief) had gesuggereerd dat ook Huygens wel deze weg zou bewandelen. Zijn antwoord aan haar was 'dat ik in deze tussentijd, waarin de meeste mensen zich graag vergeten, me erop toeleg niets te doen waarover ik later zou moeten blozen'.¹⁴ Vertelt het tedere schetsje van Saskia iets over hoe Rembrandt handelde? Het informele cachet van Saskia's kleding, met de suggestie van een kamdoek of *peignoir* om haar schouders, geeft genoeg stof tot bespiegeling hierover, niet minder trouwens dan Rembrandts onderschrift dit doet.

Het schetsje werd dus zeker in Friesland gemaakt, in de wittebroodsweken. Een vraag blijft dan nog waarom Rembrandt de datum 8 juni noteerde op de tekening – waarbij hij de Friese kalender gebruikte – daar dit de eerste zondag van de drie huwelijksgeboden moet zijn geweest. De vermelding dat Saskia en hij toen drie dagen waren getrouwd, kan niet kloppen. Was er weer een vergissing in het spel? Ook hier moet het antwoord niet te ver worden gezocht. Rembrandt noteerde eenvoudig die datum die elk gelukkig bruidspaar zich later wil herinneren: de eigenlijke trouwdag, die dus voor velen in de zeventiende eeuw de dag was van de eerste openbare afkondiging van hun huwelijk.¹⁵ En zó dient het onderschrift op de tekening dan ook te worden opgevat: Dit is mijn 21-jarige echtgenote, getekend drie dagen na onze trouwdag, en deze viel op 8 juni.

Kort voor zijn vertrek naar Friesland, op zaterdag 10 juni 1634, had Rembrandt zich in zijn woonplaats Amsterdam naar het stadhuis begeven om aangifte te doen van zijn voorgenomen huwelijk.¹⁶ Bij die gelegenheid werd ook al een rekenfoutje gemaakt, want de toen toch 27-jarige jongeman – een maand later werd hij 28 – verklaarde dat hij 26 was. Het huwelijk met Saskia moet Rembrandt af en toe flink in verwarring hebben gebracht.

NOTEN

* Voor Gé – kleine geschenken onderhouden de vriendschap.

¹ W. L. Strauss en M. van der Meulen (met medewerking van S. A. C. Dudok van Heel en P. J. M. Baar), *The Rembrandt Documents*, New York 1979, pp. 110-111, 1634/5. Hiskes echtgenoot was sinds 1628

één van de voogden van Saskia, die sinds 1624 wees was (idem, p. 47, 1612/1).

² Hierop werd al de aandacht gevestigd door J. E. Jacobs, o. a. in: 'Notities voor een toekomstige Rembrandt-biografie', *Tableau* 8 (1986), nr. 4, p. 99.

³ E. van de Wetering, *Rembrandt. The Painter at Work*, Amsterdam 1997, p. 70; zie hierover o. a. B. Broos, 'De bronnen over Rembrandt anno 1983', *De Kroniek van het Rembrandthuis* 35 (1983), nr. 1-2, p. 16; zoals ook anderen, bracht Broos de tekening in verband met de uitwisseling van trouwbeloften

in 1633, in Friesland of in Amsterdam.

¹ Van de Wetering (noot 3), pp. 47, 70.

⁵ Idem, p. 70.

⁶ Strauss en Van der Meulen (noot 1), p. 47, 1612/1; Saskia zal in de voorafgaande week zijn geboren daar ook in de gereformeerde kerk de doop zo snel mogelijk plaatsvond.

⁷ Hoewel C. Hofstede de Groot in *Die Urkunden über Rembrandt (1575-1721)*, Den Haag 1906, p. 29, nr. 30, al de correcte transcriptie 'do' gaf, schreven latere auteurs veelal 'so sy 21 jaer oud was'; 'do' is een bijvorm van het voegwoord 'doc' = 'toen'; met dank aan drs. G. Kamerling, ook voor haar verdere opmerkingen bij de tekst en het meepuzzelen.

⁸ Zie over de 'huwelijkse geboden', waarbij de aanwezigheid van twee kerk- of overheidsfunctionarissen verplicht was: M. van der Heijden, *Huwelijk in Holland. Stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht 1550-1700*, Amsterdam 1998, pp. 46, 52, 61-63, 210-211; bij elk van de drie geboden kreeg het aanstaande echtpaar een trouwbriefje uitgereikt (idem, p. 211).

⁹ Vanaf 1572, toen de gereformeerde kerk – eerst in Holland en Zeeland – een legale status verwierf, werd het huwelijk in plaats van een kerkelijke een wereldlijke aangelegenheid (zie hierover Van der Heijden (noot 8), pp. 36-37). In Nederland werd sindsdien bij de huwelijksluiting de Geneefse, calvinistische wet- en regelgeving gevolgd. Hierin was de bepaling

opgenomen – zoals de Geneefse ordonnantie van 3 juni 1576, met alle voorschriften over de huwelijksluiting, vermeldt – dat bruid en bruidegom 'puissent estre espousez au dimanche auquel eschet la 3e publication'; E. Rivoire en V. van Berchem, *Les sources du droit du canton de Genève*, 4 dln., Arau 1927-1935, dl. 3, p. 338, artikel 129.

¹⁰ De andere mogelijkheid is dat de drie afkondigingen vielen vóór de zondag van de huwelijksbevestiging, op 1/11 juni, 8/18 juni en 15/25 juni, maar zie ook noot 16.

¹¹ D. Haks, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Procestukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven*, Utrecht 1985, pp. 114-115.

¹² De openbare ondertrouw werd geregistreerd bij de gereformeerde kerk of op het stadhuis; Van der Heijden (noot 8), pp. 211, 262.

¹³ N. S. Calisch, *Liefdadigheid te Amsterdam. Overzicht van al hetgeen er in Amsterdam wordt verricht ter bevordering van de stoffelijke, zedelijke en godsdienstige belangen, voornamelijk der minvermogenen en beboeftegen*, Amsterdam 1851, pp. 100-101.

¹⁴ J. Smit, *De grootmeester van woord en spateenspel. Het leven van Constantijn Huygens, 1596-1687*, Den Haag 1980, pp. 142-143. Maar zelfs de steile Jacob Cars lijkt weinig bezwaar te hebben gehad tegen seksuele omgang als het huwelijk aanstaande was, vergelijk: H. Roosenburg, *Onder censuur. De kerkelijke tucht in de gereformeerde gemeente van Amsterdam 1578-1700*, Hilversum 1990, p. 241.

¹⁵ Samuel Pepys, getrouwd in 1655, memoreerde zijn huwelijksdag een paar keer in zijn dagboek. Zo ook op 10 oktober 1666, hoewel Pepys noch zijn vrouw toen nog wist hoeveel jaar zij inmiddels waren getrouwd; R. Latham en W. Matthews (red.), *The Diary of Samuel Pepys*, 11 dln., Berkeley/Los Angeles 1974-1983, dl. 7, p. 318.

¹⁶ Strauss en Van der Meulen (noot 1), p. 107, 1634/2; het 'voor 't derde gebodt' in dit document dient gelezen te worden als 'voor de drie geboden' (en is onjuist vertaald met 'before the third reading of the banns'), want het aantekenen van een huwelijk bij de 'commissarissen van huwelijkse zaken' was nodig om de drie huwelijkse geboden te kunnen laten afkondigen; Van der Heijden (noot 8), p. 37; zaterdag was de dag waarop de Amsterdamse commissarissen van huwelijkse zaken zitting hielden; N. de Roever, *Van vrijen en trouwen. Bijdrage tot de geschiedenis van oud-vaderlandse zeden*, Amsterdam z. j., p. 173 (herziene uitg. 1891). Rembrandt kan niet reeds de volgende dag – zondag 1/11 juni – in Friesland zijn geweest voor de eerste huwelijksafkondiging en de viering daarvan. Ook de Friese stadhouder Willem Frederik, die van alle reisgemakken was voorzien, kostte de reis tussen Friesland en Holland zonder tegenslag steeds ten minste twee dagen; J. Visser en G. N. van der Plaats (eindred.), *Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-49, 1651-1654*, Den Haag 1995, o. a. pp. 5, 37.

SUMMARY

The signature on Rembrandt's little sketch of Saskia in silver point on parchment, bearing the date '8 juni 1633', has long been a source of puzzlement. For how can Rembrandt's remarks – that Saskia was his wife and that on June 8 of that year the couple had been married for three days – be reconciled with the true date of their wedding, June 22 1634, recorded in the register of marriages of Sint-Annaparochie in Friesland? There is however an explanation for the mystifying caption. First, Rembrandt had written that Saskia was 21 years old. Her baptism was registered on August 2 1612, so that she was still only 20 in June 1633. Furthermore, it was compulsory by law to give notice of a marriage, after registration at the town hall and prior to the actual ceremony, by means of a public announcement in the next three weeks. The banns were usually called

in church on three successive Sundays. Rembrandt's and Saskia's first bann was called in the church at Sint-Annaparochie on Sunday June 8 1634 – according to the Julian calendar still used in Friesland at that time, which was ten days behind the Gregorian calendar adhered to in Holland. On June 22, the Sunday of the third announcement, their marriage was solemnized. In the seventeenth century, however, many people regarded the day on which the banns were first called as the actual wedding-day, for the betrothed couple could no longer change their minds. Rembrandt and Saskia, then, regarded their wedding-day as June 8 1634 – according to the Frisian calendar. The caption to the sketch thus correctly reads: This is my 21-year-old wife, drawn three days after our wedding-day, and that was on June 8.